

გიგი ხორნაული. მზიანი რწმენის საუფლო (რწმენის ზეპირსიტყვიერება და ხატ-სალოცავთა მსახურებანი), შეადგინეს გიგი ხორნაულმა, ნანა კოტეტიშვილმა და ნათია ხორნაულმა, გამომცემლობა „ინტელექტი“, თბილისი, 2013 წელი, 607 გვ.

ფოლკლორული შემოქმედება, რომელიც კოლექტიური მეხსიერებისა და ერის სულიერ ფასეულობათა გამოხატვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საშუალებას წარმოადგენს, სპეციალისტთა მხრიდან განსაკუთრებულ ყურადღებასა და მზრუნველობას საჭიროებს. ფოლკლორი ყველა ხალხში დიდი პოპულარობით სარგებლობს, ამიტომ, ბუნებრივია, ხალხური რელიგიური რწმენისა და ზეპირსიტყვიერების ყოველი ახალი კრებულის გამოცემა არა მხოლოდ დარგის მკვლევარებში, არამედ ფართო მკითხველ საზოგადოებაშიც დიდ ინტერესს იწვევს.

სასიამოვნოა, რომ საქართველოში, მდიდარი ფოლკლორული ტრადიციების ქვეყანაში, ხალხური ტექსტების კიდევ ერთი კრებული გამოქვეყნდა „მზიანი რწმენის საუფლო“ (რწმენის ზეპირსიტყვიერება და ხატ-სალოცავთა მსახურებანი), რომელიც შეადგინეს გ. ხორნაულმა, ნ. კოტეტიშვილმა და ნ. ხორნაულმა. წიგნში თავმოყრილია რწმენა-წარმოდგენებთან დაკავშირებული ყველა ჟანრის ხალხური ტექსტები: ჯვარ-ხატთა სადიდებლები, ლექს-სიმღერები, ფერკისეები, შელოცვები, მითოლოგიური გადმოცემები, ხალხური ნოველები, ანდაზები და სხვა. ქართველი ხალხის სულიერი კულტურის, მენტალობისა და რწმენა-წარმოდგენების შესაცნობად კრებული ძვირფას წყაროს წარმოადგენს. წიგნის ერთ-ერთი შემდგენელი, ცნობილი მწერალი და მეცნიერი გიგი ხორნაული, უკვე რამდენიმე ათეული წელია დაუღალავად იწერს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებულ ზეპირსიტყვიერ ნიმუშებს. გიგი ხორნაულის მიერ ველზე მოპოვებული ხალხური ტექსტები შესულია ქართული ფოლკლორის რჩეულ გამოცემებში.

მრავალფეროვანი და მდიდარი ქართული ხალხური შემოქმედებიდან უშუალოდ რწმენის ამსახველი ფოლკლორული ნიმუშების მოძიება-კლასიფიკაცია, უდავოდ, დიდ შრომასა და მაღალ პროფესიულ

ცოდნას მოითხოვს. კრებულის შემდგენლები კარგად იცნობენ ქართველი ხალხის ზეპირ შემოქმედებას, მათ, ასევე, შეუსწავლიათ ხალხური სიტყვიერების მნიშვნელოვანი გამოცემები. კრებულის სპეციფიკიდან გამომდინარე, მაღალი მხატვრული გემოვნებით არის შერჩეული სასულიერო თემატიკაზე შექმნილი ყველა ჟანრის ტექსტები, მათ შორის ანდაზებიც, რომლებიც, ნამდვილად, არანაკლებ შთაბეჭდილებას ახდენს მსმენელზე. მიმაჩნია, რომ წიგნის ავტორებმა მეტად რთულ და საპასუხისმგებლო საქმეს თავი წარმატებით გაართვეს.

კრებულში „მზიანი რწმენის საუფლო“, ხალხური ტექსტების გარდა, წარმოდგენილია გასულ საუკუნეში შექმნილი სამეცნიერო გამოკვლევები საქართველოს თითქმის ყველა კუთხის მცხოვრებთა რწმენა-ტრადიციების შესახებ. ამ შრომებმა თავის დროზე მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს ქართული მეცნიერების განვითარებაში. დღემდე პოპულარულია სერგი მაკალათიას წიგნები, რომელიც დიდძალ ინფორმაციას შეიცავს და მას აქვს ერთგვარი ეთნოგრაფიული ცნობარის დანიშნულებაც. აღსანიშნავია, რომ მას შემდეგ ბევრი რამ შეიცვალა. გამოვლინდა ახალი მასალები, დაგროვდა დიდძალი თეორიული ცოდნა ფოლკლორსა და მითოლოგიაში (ბ. მალინოსკი, კ. ლევი-სტროსი, მ. ელიადე). ამიტომ, ბუნებრივია, თითქმის ერთი საუკუნის წინ შექმნილ სამეცნიერო ლიტერატურაში ზოგიერთი მკვლევარის ნააზრევი შეიძლება გულუბრყვილო შეხედულებად მოგვეჩვენოს. არ დადასტურდა თვალსაზრისი წმინდა გიორგის კულტის მთვარის ღვთაებიდან მომდინარეობის შესახებ და არც არაფერი აქვს საერთო თეთრ გიორგის სტრაბონისეულ მთვარის ღვთაებასთან. ეს შეხედულება, რომელიც მის დიდებულ ავტორს ჰიპოთეზად მიაჩნდა, არაერთმა მკვლევარმა XX საუკუნის მეორე ნახევარში, სამწუხაროდ, გაიაზრა, როგორც ფაქტი და ეჭვშეუტანელი წყარო.

სავსებით გასაზიარებელია, კრებულის წინასიტყვაობაში ავტორთა მიერ გამოთქმული თვალსაზრისი, რომ საბჭოთა მმართველობის პერიოდში „ხატ-სალოცავების მსახურებასთან დაკავშირებული ჩანაწერების გამოქვეყნება ეთნოგრაფიულ მასალებში შერევა-შეპარებით თუ ხერხდებოდა. ისიც „მავნე ტრადიციების“, „დრომოჭმული ადათ-წესების“, „ცრუმორწმუნეობის“ იარლიყების აუცილებელი მიკერძებით“ (გვ. 16). რადგან საბჭოთა მმართველობის 70 წლის განმავლობაში რელიგიას არაოფიციალურად ტაბუ ჰქონდა დადებული, მკვლევარები იძულებული იყვნენ, „თავის გადარჩენისა და წიგნის შეუფერხებლად გამოცემის პირობით“ (გვ. 16) ხარკი გადაეხადათ გაბატონებული იდეოლოგიისთვის. სახელმწიფოს მხრიდან იდეოლოგიურმა ჩარევამ ზიანი მიაყენა მეცნიერებას, ხალხური რელიგიური რწმენისა და მი-

თოლოგიური ცნობიერების ობიექტურ კვლევას. საბჭოთა კავშირში, როგორც წარმართულ-ათეისტური ტიპის სახელმწიფოში, განსაკუთრებით ათვალწუნებული იყო ქრისტიანული სარწმუნოება. ამიტომ იდეოლოგიური სტერეოტიპებიდან გამომდინარე, მეცნიერებაში თანდათან უფრო პოპულარული გახდა გახალხურებული ქრისტიანული სიწმინდეების წარმართული ეპოქის რელიგიურ კულტებად გამოცხადება. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ჯვარ-ხატებს წარმართული ღვთებების სტატუსიც, ძირითადად, იმ დროს მიანიჭეს.

კრებულის წინასიტყვაობაში განხილულია ქართველთა წარმართული რწმენა-შეხედულებები. რადგან წარმართული რწმენის საილუსტრაციოდ წიგნში წარმოდგენილია ცალკეული ნაშრომები, ვფიქრობ, ამ ტიპის კრებულს უეჭველად დაამშვენებდა გამოკვლევა საფრანგეთში მოღვაწე ქართველი მეცნიერის გ. შარაშიძის ფუნდამენტური ნაშრომიდან „წარმართული საქართველოს რელიგიური სისტემა“ (Le système religieux de la Géorgie, Analyse structurale d'une civilisation, Paris, 1968), რომელმაც დასავლეთის ჰუმანიტარულ მეცნიერებაში დიდი აღიარება მოიპოვა.

დამრჩა შთაბეჭდილება, რომ კრებულის წინასიტყვაობაში ქართული წარმართობის დემონსტრირებით, ავტორს სურდა ქართული კულტურისა და ფოლკლორის სიძველის წარმოჩენა, რომელსაც ნამდვილად აქვს ხანგრძლივი ტრადიცია. სამწუხაროდ, ხალხური ტექსტის დათარიღება, ფოლკლორული შემოქმედების სპეციფიკიდან გამომდინარე, არ ხერხდება. არც ხალხის მეხსიერებაა უკიდევანო. საქართველოში, მწიგნობრობის უძველესი კულტურის ქვეყანაში, არ ხდება ზეპირსიტყვიერების წერილობით დაფიქსირება. ფოლკლორული ნიმუშების შეკრება-გამომზეურება მხოლოდ XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დაიწყო. სხვა მხრივ ვერ გავარკვევთ, თუ როგორი იყო ტექსტი ჩაწერამდე. უფრო მნიშვნელოვნად მიმაჩნია, რას წარმოადგენს ტექსტი ამჟამად და რა არის მისი საზრისი, ვიდრე მისი ისტორიული ანალიზით გატაცება. ქართველთა წარმართობით მკითხველის ინტერესის დასაკმაყოფილებლად კი შეიძლებოდა კრებულში რომელიმე ფრაგმენტის მოხმობა გერმანელი მეცნიერის ო. გ. ფონ ვეზენდოკის კომპეტენტური ნაშრომიდან „ქართველთა წარმართობა“ (Der georgisches Heidentum, Leipzig, 1924), რომელიც, ვფიქრობ, შეესაბამებოდა, კრებულის მიზანსა და სპეციფიკას.

ქართველი ხალხის რელიგიური რწმენისა და სარწმუნოებრივი ზეპირსიტყვიერების შესახებ კრებულში წარმოდგენილი გამოკვლევები სრულად ვერ ასახავს მეცნიერულ აზრს, რომელიც რიგითმა მკითხველმა შეიძლება მიიჩნიოს, როგორც სამეცნიერო წრეებში ერთადერ-

თი გაზიარებული და დამტკიცებული თვალსაზრისის გამოხატულება. საკითხის სირთულიდან გამომდინარე, ტრადიციული რელიგიური რწმენისა და მითოპოეტური შემოქმედების შესახებ თანამედროვე ფოლკლორისტიკაში არსებობს განსხვავებული შეხედულება და განსხვავებული მეთოდოლოგიური მიდგომა თავისი არგუმენტებით, რომელიც უეჭველად უნდა მიეწოდებინა კრებულს მკითხველისთვის. ალტერნატიული სამეცნიერო თვალსაზრისის გაცნობა მკითხველს საშუალებას მისცემდა, თვითონ გამოეტანა დასკვნები.

თუ ცალკეული გამოკვლევების დაბეჭდვით წიგნის ავტორს მიზნად ჰქონდა მეცნიერული აზრის განვითარების ეტაპების ჩვენება ფოლკლორისტიკასა და ეთნოლოგიაში, მაშინ ქრესტომათიული და, მართლაც, ფუძემდებლური სამეცნიერო შრომებისთვის უნდა დათმო ცალკე ტომი, ცალკე გამოცემა, რომელშიც საპატიო ადგილს დაიკავებდნენ ისეთი ავტორები, როგორებიც არიან ა. ზისერმანი, რ. ერისთავი, გ. რადე, გ. მერცბახერი, ნ. ურბნელი, ვაჟა-ფშაველა, გრაფინია პ. უვაროვა, მ. ალბუთაშვილი, ე. გაბლიანი, ვ. ბარდაველიძე, თ. ოჩიაური, გ. შარაშიძე, ი. სურგულაძე და სხვები. ასეთი კრებული სასარგებლო იქნებოდა როგორც დარგის სპეციალისტებისათვის, ისე რიგითი მკითხველისთვის. ის ერთიორად გაზრდიდა სტუდენტთა ცოდნისა და დაკვირვების თვალსაწიერს.

თუმცა გ. ხორნაულის წიგნი ალბათ დაბადებს იდეას და იმპულსს მისცემს დარგის სპეციალისტებს სამეცნიერო შრომების ქრესტომათიული კრებულის შესადგენად, რომელშიც შევიდოდა XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან დღემდე ხალხური ტრადიციული კულტურის შესახებ ქართულ და უცხოურ ენებზე შექმნილი საეტაპო გამოკვლევები.

დასანანია, რომ კრებულის შემდგენლებმა ტექსტების შერჩევისას არ ისარგებლეს ფოლკლორის დარგში ბოლო დროის ისეთი სრულყოფილი და მნიშვნელოვანი გამოცემით, როგორიც არის ზ. კიკნაძის „ანდრეზები“ (ილიას უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2009), რომელშიც შესულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში სხვადასხვა დროს ჩაწერილი 400-ზე მეტი რელიგიურ-მითოლოგიური შინაარსის გადმოცემა და ახლავს შესავალი, ლექსიკონი, თემატური ინდექსი და მრავალფეროვანი საძიებლები. შესაბამისად კრებულში „მზიანი რწმენის საუფლო“ ვერ მოხვდა ზეგარდის წმინდა გიორგის დაარსების დიდებული ანდრეზი, რომელიც რამდენიმე ვარიანტად არის ცნობილი და სულ პირველად, 1981 წელს, ზ. კიკნაძემ ჩაიწერა. კრებულში ასევე არ არის შესული არც ერთი ტექსტი კერიაში ამოსული იფანის შესახებ, რომელიც აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში სიწმინდის დაარსების ყველაზე გავრცელებულ მოდელზეა აგებული.

კრებულ „მზიანი რწმენის საუფლო“ შედგენისას ასევე გათვალისწინებული არ არის 2010 წელს გამოქვეყნებული „ხალხური პოეზიის ანთოლოგია“ (შემდგენლები ზ. კიკნაძე და ტ. მახაური). „ანთოლოგიაში“ დაბეჭდილი 736 ტექსტიდან ერთი ნაწილი, სწორედ, სარწმუნოებრივ-მითოლოგიური ხასიათის ლექს-სიმღერებს ეთმობა.

ფოლკლორი აირეკლავს ერის ამოუწურავ ენობრივ შესაძლებლობებსა და მდიდარ ლექსიკას. ზეპირსიტყვიერ ნიმუშებში გვხვდება ისეთი სიტყვები, რომლებიც ყოველდღიურ მეტყველებაში აღარ იხმარება, ზოგს მხოლოდ საკულტო პრაქტიკაში იყენებენ და მხოლოდ ერთი რომელიმე კუთხის დიალექტი იცნობს. ამიტომ, ბუნებრივია, კრებულის შემდგენლებმა გაითვალისწინეს ქართული ხალხური სარწმუნოებრივი ზეპირსიტყვიერების მიმართ საზოგადოების დიდი ინტერესი და ტექსტებს ახლავს მითოლოგიური, საკულტო და სარწმუნოებრივი ტერმინოლოგიის, აგრეთვე, დიალექტური ფორმებისა და ცალკეული ტოპონიმების განმარტებითი ლექსიკონი. მასში ძირითადად წარმოდგენილია ის ლექსიკა, რომელიც რიგითი მკითხველისთვის აუცილებლად საჭიროებდა განმარტებას. ლექსიკონი დიდ დახმარებას გაუწევს მკითხველს ტექსტების გაგებასა და გააზრებაში. თუმცა გვხვდება ცალკეული ხარვეზები: უნდა იყოს ბერი ბუქნაი ბაადური, არის ბერი ბუქნაი ბაადური; უნდა იყოს ლეგურკა და არა ლეგურუკა. არის მთათუშეთი, უნდა იყოს თუშეთი. მკადრე ლექსიკონში განმარტებულია, როგორც ნაწილიანი, მოწმინდარი კაცი, ხატის კარზე მომსახურე თავისი ინიციატივით. ანდრეზების მიხედვით კი, ცნობილია, რომ მკადრე თავისი ინიციატივით არ ემსახურება მფარველ ღვთისშვილს. ჯვარი მკადრედ თვითონ ირჩევს საყმოდან იმას, ვინც უნდა და არ არის აუცილებელი ჯვარის მსახურის ნაწილიანობაც. ნაკლებ სარწმუნოდ მეჩვენება ქაჯუეთი/ქაჯავეთის ქაჩუდან წარმომავლობაც.

ლექსიკონში მითითებულია წმინდა მოწამე ათინოგენ სებასტიელის სახელის მცდარი ფორმა – ათენიგენი. იქვე, 573-ე გვერდზე, გვხვდება განმარტება, რომ ათენგენობას სერგი მაკალათია ძველ ქართულ ღვთაება ანთარს უკავშირებს, ხოლო ზურაბ კიკნაძე – ქრისტიან წმინდა მოწამეს „ათენიგენ“ სებასტიელს. დღესასწაულის სახელწოდება ათენგენობა IV ს-ის წმინდა მოწამის სახელს დაუკავშირა არა ზ. კიკნაძემ, არამედ კ. კეკელიძემ (იხ. კ. კეკელიძე, ეტიუდები, თბ., 1956. გვ. 128-129). ცნობილია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ხალხურ რელიგიურ დღესასწაულებს საფუძვლად უდევს ქრისტიანული კალენდარი. კ. კეკელიძის აზრით, წმინდა ათინოგენის ხსენების დღე, რომელიც დღევანდელი საეკლესიო კალენდრით იმართება 19

ივლისს, ამთავრებს სააღდგომო ციკლის დღესასწაულებს. მას ჰქვია ვარდის დღეობაც („დღესა ვარდობისა წამებად ათინოგენ მღვდელ-მოდღვრისად“). ვერ გავიზიარებთ ს. მაკალათიას თვალსაზრისს, რომელიც ათენგენობას ანთართან აკავშირებს. წმინდა ათინოგენ სებასტიელი კულტის საგანი არ არის და, ბუნებრივია, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში არ გვხვდება მისი სახელობის ხატ-სალოცავი. მისი ხსენების დღემ, რომელიც წარმოადგენს ერთგვარ გამყოფს საგაზაფხულო-სააღდგომო და საზაფხულო-საშემოდგომო დღესასწაულებს შორის, იქ საყოველთაო გავრცელება მოიპოვა. ხევსურეთში ათენგენობას თითოეული თემ-სოფლის სალოცავში დღესასწაულობენ. თუშეთში ათნიგენობას, როგორც იქ უწოდებენ, აღდგომიდან მეასე დღეს აღნიშნავენ. ფშავში – პეტრეპავლობის შემდეგ პირველ ორშაბათს იმართება ლაშარობის დღესასწაული, ხოლო შემდეგ, წესისა და რიგის მიხედვით, დანარჩენი საყმობის მფარველ წმინდანთა დღეობები, რომლებიც ივლისის ბოლომდე გრძელდება. აშკარა პარალელიზმი შეინიშნება ჩრდილოეთ ოსეთის ხალხურ დღესასწაულებთან, რომელსაც ასევე საფუძვლად უდევს ქრისტიანული კალენდარი. ჩრდილოეთ ოსეთის ძუარებში ანალოგიურ დღესასწაულს ჰქვია ათინაგი, რომელიც ასევე ამთავრებს სააღდგომო ციკლის დღესასწაულებს და ქართველ მთიელთა მსგავსად დღესასწაულობენ ივლისის მეორე ნახევარში. როგორც ჩანს, ათენგენობის სახელით ცნობილ რელიგიურ დღესასწაულს იცნობდნენ რაჭიდან დაღესტნამდე მცხოვრები კავკასიის მთიელები. ს. მაკალათიას ცნობით, რაჭაში, სოფ. გლოლის მახლობლად, ტყეში ყოფილა შხელის წმინდა გიორგის სახელობის ხის სამლოცველო, იქ გლოლელები მართავდნენ ხატობას, რომელსაც „ათანიგენა“ ეწოდებოდა (იხ. ს. მაკალათია, მთის რაჭა, თბ., 1930, გვ. 69]. რუსუდან ხარაძის ცნობით, „ინგუშეთში, სოფელ ხულიდან ათიოდე კილომეტრის დაცილებით, კლდეში მიუთითებდნენ გამოქვაბულს, რომელსაც ათენგეშკა ეწოდება.“ XIX საუკუნის ბოლომდე ინგუშები იქ ათენგენობას დღესასწაულობდნენ. სავარაუდოდ, ათენგენობას მთიან ჩეჩნეთშიც აღნიშნავდნენ, რაზეც ადგილობრივი ტოპონიმი ათინბოვ (АТТИН ЁІОВ – ათინას კოშკი) მიუთითებს, სადაც შუა აზიაში გადასახლებამდე, ყოველ ზაფხულს არღუნის ხეობის მთელი მოსახლეობა დღეობას მართავდა (იხ. А. Сулейманов, Топонимия Чечни, «эль-фа», Нальчик, 1997, გვ. 154). ისლამის პოზიციების გაძლიერების შემდეგ, მეზობელი მაისტისა და მითხოს თემებიდან ადგილობრივი ქისტები მიდიოდნენ ათენგენობის დღესასწაულზე ხევსურეთში – ანატორის ჯვარისა და ხახმატის ჯვარში, რომლებიც, ამის გამო, იწოდებიან რჯულიან-ურჯულოთა სალოცავად.